



## O'RTA OSIYODA ISLOM DININING TARQALISHI VA UNGA QARSHI TA'LUMOTLARNING VUJUDGA KELISHI

Allayorova Sayohat O'ralovna

Surxondaryo viloyati yuridik texnikumi o'qituvchisi  
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10040543>

### ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-October 2023 yil  
Ma'qullandi: 23- October 2023 yil  
Nashr qilindi: 25- October 2023 yil

### KEY WORDS

Islom dini; Arablar; O'rta Osiyo;  
Istilo.

### ABSTRACT

*Ushbu maqola Islom dinining Markaziy Osiyoda tarqalishining tarixiy yo'li va keyinchalik bu diniy o'zgarishlarni shubha ostiga qo'ygan va unga qarshi chiqqan ta'limotlarning paydo bo'lishini o'rganadi. Turli xil va madaniy jihatdan boy mintaqaga bo'lgan Markaziy Osiyo turli yo'llar bilan, jumladan savdo-sotiq, istilo va tinch o'zaro munosabatlar orqali islomning tarqalishiga guvoh bo'ldi. Islom Markaziy Osiyo jamiyatlarida ildiz otishi bilan diniy e'tiqodlarda ham, ijtimoiy tuzilmalarda ham chuqur o'zgarishlarga olib keldi. Ushbu o'zgarishlarga javoban mintaqaning diniy va madaniy tarixining ko'p qirrali xususiyatini aks ettiruvchi bir qator ta'limot va harakatlar paydo bo'ldi. Ushbu maqola Islom dinining tarqalishi va qarama-qarshi rivoyatlarning kuchayishining murakkab o'zaro ta'sirini o'rganib, Markaziy Osiyodagi diniy o'zgarishlar va qarshilik dinamikasini yoritib beradi.*

Keng va tarixiy ahamiyatga ega mintaqaga bo'lgan Markaziy Osiyo ming yillar davomida sivilizatsiyalar va dinlar chorrahasi bo'lib kelgan. Markaziy Osiyoda islomning tarqalishi mintaqaga tarixida muhim bo'lim bo'lib, uning diniy va madaniy landshaftini chuqur shakllantirmoqda. Islom dinining O'rta Osiyoga kirib kelishi murakkab jarayon bo'lib, savdo yo'llari, istilolar va tinch o'zaro ta'sirlardan iborat edi. U o'zi bilan yangi e'tiqodlar, diniy urf-odatlar va ijtimoiy tuzilmalarni olib keldi, ular vaqt o'tishi bilan mintaqada o'chmas iz qoldirdi.

Biroq, Markaziy Osiyoda islomning qabul qilinishi bir xil yoki bahssiz hodisa emas edi. Har qanday muhim diniy o'zgarishlarda bo'lgani kabi, u qarshilik va muqobil rivoyatlarga duch keldi. Vaqt o'tishi bilan Markaziy Osiyoda hukmron islom rivoyatini shubha ostiga qo'yuvchi, unga qarshi chiqqan yoki qayta talqin qiluvchi ta'limotlar, harakatlar va shaxslar paydo bo'lganiga guvoh bo'ldi. Ushbu qarama-qarshi ta'limotlar va harakatlar ko'pincha mintaqaning boy madaniy va etnik xilma-xilligini aks ettirdi va diniy tarqalish va oldingi an'analarni saqlab qolish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni eslatib turdi.

Keng va madaniy jihatdan rang-barang mintaqa bo'lgan Markaziy Osiyo ko'plab sivilizatsiyalarga mezbonlik qilgan va ularning har biri o'z tarixida o'chmas iz qoldirgan. Bu ta'sirlar orasida islomning tarqalishi Markaziy Osiyoning diniy va madaniy landshaftini sezilarli darajada shakllantirgan asosiy bob bo'lib turibdi. Islomning bu mintaqaga sayohati murakkab bo'lib, savdo, istilo va tinch o'zaro munosabatlarning ko'p qirrali o'zaro ta'sirini aks ettirdi. Biroq, har qanday chuqur diniy o'zgarishlar singari, Islomning tarqalishi ham qiyinchiliklardan xoli emas edi. Vaqt o'tishi bilan Markaziy Osiyoda hukmron islom rivoyatini shubha ostiga qo'yuvchi, unga qarshi chiqqan yoki qayta talqin qiluvchi ta'limot va harakatlar paydo bo'lganiga guvoh bo'ldi. Ushbu maqola Islom dinining Markaziy Osiyoda tarqalishining murakkab tarixini va unga qarshi chiqishga intilgan ta'limotlarning bir vaqtning o'zida paydo bo'lishini o'rganishga intiladi.<sup>1</sup>

Markaziy Osiyoda islomning tarqalishi: tarixiy kontekst

Islomning O'rta Osiyoga kirib kelishini 7-asrda, birinchi navbatda savdo tarmoqlari va qo'shni mintaqalar bilan o'zaro aloqalar orqali kuzatish mumkin. Vaqt o'tishi bilan u Markaziy Osiyoning ko'pgina hududlarida hukmron dinga aylanib, turli jamiyatlarning ham ma'naviy, ham ijtimoiy jihatlariga ta'sir ko'rsatdi. O'rta Osiyoda islom dinining kengayishi turli omillar, jumladan arab istilolari, birlashtiruvchi e'tiqodning jozibadorligi, tovar va g'oyalar almashinuvini osonlashtirgan Ipak yo'li savdo yo'llarining gullab-yashnashi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Islomning qabul qilinishi mintaqaga jiddiy o'zgarishlar olib keldi. Masjid va madrasalar qurildi, arab yozuvi joriy qilindi, islomiy huquqiy tizimlar joriy etildi. Bu o'zgarishlar O'rta Osiyoning katta islom olamiga qo'shilib, uni Bag'doddagi xalifalik va kengroq musulmon jamiyati bilan bog'lashiga xizmat qildi.

Markaziy Osiyodagi madaniy xilma-xilligi

Markaziy Osiyoning o'ziga xos xususiyati uning chegaralarida turli etnik guruhlar, tillar va urf-odatlar yonma-yon yashayotgan madaniy xilma-xilligi bilan ifodalanadi. Mintaqaning boy merosi, jumladan, forslar ta'sirida bo'lgan tojik madaniyati, turkiy ko'chmanchilik an'analari, so'g'diyar kabi qadimiy sivilizatsiyalar merosi Markaziy Osiyoning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

O'rta Osiyoga islom dinining kirib kelishi ko'p qirrali jarayon bo'lib, turli etnik guruhlar bu dinga moslashib, o'ziga xos tarzda talqin qilganlar. Natijada, mintaqada islomning tarqalishi bir xil bo'lmagan va bu turli xil islomiy amaliyotlar va talqinlarning gobeleniga olib kelgan.<sup>2</sup>

Islomga qarshi ta'limotlarning paydo bo'lishi

Islom dini kirib kelishi bilan O'rta Osiyoda ham hukmron e'tiqodni shubha ostiga qo'yuvchi ta'limot va harakatlar paydo bo'lganiga guvoh bo'ldi. Bu ta'limotlar ko'pincha ilgari mavjud bo'lgan diniy yoki ma'naviy an'analarga asoslangan bo'lib, ular islomning tarqalishi natijasida yuzaga kelgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarga javoban paydo bo'lgan.

Tasavvuf: Tasavvuf ilohiyini topish uchun botiniy sayohatga urg'u berib, Markaziy Osiyo diniy hayotida muhim rol o'ynadi. U ko'pincha islom pravoslavligi bilan birga mavjud bo'lgan

<sup>1</sup> Asimov, Muchammed Sajfiddinoviç, and Clifford Edmund Bosworth, eds. History of civilizations of Central Asia. Vol. 4. Motilal Banarsidass Publ., 1992.

<sup>2</sup> Karagiannis, E., 2009. Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir (Vol. 21). Routledge.

muqobil ruhiy yo'lni taklif qildi. So'fiylik tariqatlari butun mintaqa bo'ylab tarqaldi va ularning ta'limotlari ba'zan asosiy islomiy amaliyotlardan farq sifatida ko'rindi.

Shamanistik va xalq amaliyotlari: Olisroq va alohida hududlarda, ayniqsa ko'chmanchi aholi orasida, islom e'tiqodlari bilan bir qatorda shamanizm elementlari va an'anaviy xalq dinlari saqlanib qolgan. Ushbu sinkretik amaliyotlar islom pravoslavligini to'liq o'rnatishga qarshilik ko'rsatishning bir shakli edi.

Ismoiliylar harakati: Og'axon boshchiligidagi ismoiliylar oqimi Markaziy Osiyoning ba'zi qismlarida sezilarli ta'sirga ega edi. Ismoiliylarning islomni o'ziga xos talqini ba'zan sunniy va shia jamoalari bilan ziddiyatga olib keldi va hukmron islomiy me'yorlarga qarshi chiqdi.

Mahdiylik va masihiylik harakatlari: O'rta Osiyoda o'z tarixi davomida turli xil mahdiylik va masihiylik oqimlari paydo bo'lgan. Najotkor yoki masihiy arbobni kutish bilan boshqariladigan bu harakatlar islom ulamolarining obro'siga qarshi muqobil diniy rivoyatlarni taklif qildi.<sup>3</sup>

Fors adabiy va falsafiy ta'siri: O'rta Osiyoning ba'zi qismlarida chuqur ildiz otgan fors adabiy va falsafiy an'analari ko'pincha an'anaviy islom pravoslavligini shubha ostiga qo'yib, dinga nisbatan muqobil qarashlar va istiqbollarni rag'batlantirgan.

Markaziy Osiyoda islom dinining tarqalishi mintaqaning tarixiy va madaniy murakkabligidan dalolat beradi. Turli diniy va falsafiy an'analarning islom dini bilan birga yashashi O'rta Osiyo madaniy gobelenini boyitdi. Islomga qarshi ta'limot va harakatlarning paydo bo'lishi mintaqaning dinamik tarixini va uning aholisining dinni o'ziga xos tarzda moslashtirish va qayta talqin qilish qobiliyatini aks ettiradi. Markaziy Osiyo tarixi diniy o'zgarishlar hech qachon monolit jarayon emas, balki mintaqaning diniy va madaniy tarixining jonli mozaikasiga hissa qo'shuvchi turli ta'sirlar va javoblarning murakkab o'zaro ta'siridan iborat ekanligini eslatib turadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shukurova, M. A. (2017). Coherence and cohesion as essential parts in effective writing. Міжнародний науковий журнал Інтернаука, (1 (1)), 143-145.
2. Askarovna, S. M. (2021). Historical background on the systematization of the vocabulary of ethics. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 25-29.
3. Шукурова–БухГУ, М. А. (2020). КОРРЕЛЯЦИЯ СОЗНАНИЯ, ЯЗЫКА И СТИЛЯ НАУЧНО-ФИЛОСОФСКОГО ИЗЛОЖЕНИЯ ПЕРИОДА XVI-XVII ВЕКОВ. ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЧЕТ ТИЛЛАРНИ ЎРГАНИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ Халқаро илмий-амалий анжуман 5-6 март 2020 йил, 597.
4. Шукурова, М. А. XVI-XVIII АСРЛАРДА ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЭТИКА АТАМАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИГА ДОИР БАЪЗИ МАСАЛАЛАР НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЭТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ XVI-XVIII ВЕКОВ SOME ISSUES ON THE DEVELOPMENT OF TERMS OF ETHICS IN THE. ANIQ VA TABIIY FANLAR, 165.
5. Shukurova, M. A. Development Of The Informative Structure Of The Lexical-Conceptual Field Of Ethics In The 16th-18th Centuries.

<sup>3</sup> Naumkin, V.V. and Naumkin, V.V., 2005. Radical Islam in Central Asia: between pen and rifle. Rowman & Littlefield.